

Қазақ елінің даңқы ата заманнан бері қуаты мен достығында, өзара түсінушілігі мен келісінде, бірлігі пен тағаттылығында екені белгілі. Қазіргі жаһандану кезеңінде еліміздің қоғамды көмірінде толеранттылықтың белең алып келе жатқанын көріп отырмыз. Дегенменде, бұл ұмтылыстың әліде толық толеранттылыққа айналуына біраз еңбек сіңіруіміз керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 1 Медведева И.Я. Логика глобализма / И.Я.Медведева, Т.Л. Шишова // Наш современник. – 2001. – № 11. – С.12-15.
- 2 Әзілханов М.М. Конфессияаралық келісім – ел дамуы кепілдіктерінің бірі / М.М.Әзілханов // Егемен Қазақстан. – 2013. 21 желтоқсан. - №1416. – 2 б.
- 3 Религиозная толерантность. Историческое и политическое измерения/Сост. и общ. Ред.А.А.Красикова и Е.С.Токаревой. – Москва: Московское бюро по правам человека, Academia, 2006. – 328 с.
- 4 Мырзаев Б. Қазақстан Республикасындағы діни бірлестіктер және дін саласындағы мемлекеттік саясаттың принциптері / Б.Мырзаев //«Дін және құқық» журналы. – 2009. – №2 (10). 10 б.
- 5 Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік-конфессиялық қарым-қатынастар. «Дінтану негіздері» пәнінің оқытушыларына арналған практикалық көмекші құрал / құраст. Ыбраев Е.Е., – Астана: ҒЗТО, 2014. – 10 б.

РЕЗЮМЕ

Толерантность как показатель уровня общей и политической культуры общества, это терпимое отношение к другим взглядам, верованиям, действиям, обычаям, идеям. История показывает, что причиной некоторых мировых конфликтов были религиозные разногласия.

RESUME

Tolerance as an indicator of the level of General and political culture, tolerant attitude towards other views, beliefs, actions, customs, ideas. History has shown that the cause of some of the world's conflicts were religious disagreements.

ӘОЖ 17.022.1

Т. Х. Рысқалиев, философия ғылымдарының докторы, профессор
Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті, Орал қ., Қазақстан

ҚҰНЫН ЖОЙМАС ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Аннотация

Философия ғасырлар бойы қалыптасып, ұрпақтан ұрпаққа мұра болып келе жатқан құндылықтарды қарастырады және адамға бағыт-бағдар ретінде ұсынады.

Мақалада әр адамның алдында алғышарт ретінде нысана болып тұратын құндылықтар қарастырылады.

Түйін сөздер: құндылық, мұра, философия.

Философияның қыры-сыры көп, оның анықтамаларын тізіп теруге болады. Мен философияның бір қырына ғана – оның өмірден де, діннен де, өнер мен әдебиеттен де, сырттан да, іштен де құндылықтарды іздеп, бағалап, адамдарға үлгі ретінде ұсынатын қызметі туралы айтқым келеді.

Бір кезде біз, кеңестік философтар, философияны ғылым ретінде танып, іргелі мәселелерге баса көңіл бөлдік, жекелерді көзге ілмей, жалпыны – табиғатты, қоғамды, танымды, категорияларды – көбірек қарастырдық. Мен Гегельдің «Рух феноменологиясынан» кандидаттық диссертация қорғадым. Маркстің «Капиталы» туралы жаздым.

Қазір мен бұл райымнан қайттым. Сократқа еліктеп, философияның даналығын паш етіп, «көктен жерге түсіп», студенттеріме, көпшілік оқырманға бәрімізге белгілі, бірақ жете көңіл бөлінбейтін, еленбейтін қарапайым қағидаларды жеткізгім келеді. Бұлар белгілі болса да, белгілі болғандықтан да санаға сіңбей жатады. Белгілінің бәрі бірдей танылған, игерілген болып шықпайды.

Философия, әрине, күнделікті күйбің-шүйбіңмен, көз алдымыздағы нәрселермен, бүгінгімен шектеліп қалмайды. Ол болып жатқан нәрселерге, үрдістерге биіктен, сырттан қарап баға бергісі келеді. Философия – биіктегі көзқарас (вид с высоты). Бірақ ол сол биігінде қалып қоймауы керек. Жерге түсіп, адамдармен көрген-білгенімен бөлісуі керек. Сосын қайтадан биікке өрлеуіне болады.

Құндылық туралы мәселе де мен үшін қарапайым, бірақ бұдан оның бәсі еш те бір кемімейтін, киелі нәрсе болып көрінеді.

Атынан көрініп тұрғандай, құндылық адам үшін әр уақытта биікте мұрат болып, нысана болып, бағыт беретін шырақ сияқты. Құндылықтарды танып біліп, бағалап, іс-қимылында басшылыққа алып отыратын адам ешқашанда адаспайды.

Бірақ «алтынның қолда барда қадірі жоқ» дегендей, құндылықтарды бағалап, құндылықтармен санасып жатқандар көп емес.

Еңбектен асқан құндылық бола ма?! Еңбек деген ауа сияқты, ішер тамақ сияқты табиғи қажеттілік емес пе? Неге ол қазіргі адамдарға жат болып барады? Атақ та, байлық та, бедел де, құрмет те тек еңбекпен келетін нәрселер ғой. Айналаға көз салсақ, бәрі басқаша болып жатқан сияқты. Ақ адал еңбегімен күн көріп жатқандар ішінде атқамінерлерді, аты шыққандарды кездестіру қиын.

Ф.Энгельстің құлдық құрылыстың, құлдар еңбегінің білім, ғылым, мәдениеттің дамуына елеулі ықпал еткені туралы айтқаны бар. Ежелгі гректер құлдық құрылысты тиімді түрде пайдалана білді. Гректердей құлдардың арқасында дамыған, жетілген елдер жоқ.

Римдіктер де құлдардың еңбегімен күн көрді. Бірақ олар барлық жұмысты, өндірісті құлдарға артып қойып, өздері қызық көріп, рақаттанып, бос жүруге әуестенді. Еңбек етуге арланды. Театрға, стадионға барды, бір-біріне қонаққа барды. Кеште үлкен алаңдарда, аренада құлдар мен арыстандардың арпалысын тамашалады. Гладиаторларды өзара қырылыстырып қойғанын әдебиеттен, кинодан білеміз. Оларға керегі нан (ішіп-жейтін тамақ) және ойын-сауық болды. «Хлеба и зрелищ!» деген сөз қалды содан бері. Бәрін де қамтамасыз ететін құлдар болды. Осындай дәстүр: еңбекке немқұрайлы қарау, еңбекті бағаламау ақыры атышулы Рим империясының күйреуіне әкеліп соқтырды.

Бұдан қандай мораль туындайды? Еңбек етпеген адам түбі азады, еңбекті елемейтін қоғам түбі тозады.

Ежелгі гректер болса – құлдары да, ақсүйектері де – ерінбей, бар зыбынын салып еңбек етті. Бұл – олар үшін табиғи қажеттілік болды.

Құлдар қоғамға қажетті барлық материалдық игілікті өндірді: мал бақты, егін екті, киім тікті, үй тұрғызды. Ал еріктілер рухани байлықты өндірді: білім, ғылым, өнер, философия қарыштап дамып, классикалық дәрежеге жетті.

Міне, ешқашанда құнын жоймайтын қарапайым қағида!

Адамды адам ететін сонымен – еңбек.

Аристотель, Кант, Маркс, Кьеркегор, Ницше, Толстой сияқты ғалымдар, философтар, ойшылдар артына қандай мол мұра қалдырды?! Олардың негізгі кәсібі – еңбектену болды. Канттың бір сөзін келтірейін: «Өмірдің рахатын сезінудің тиімді тәсілі – еңбек».

Адамды адам ететін – мәдениет. Мәдениетті меңгеру үшін де адам үздіксіз еңбектенуі, ізденуі қажет. Ешкімді күштеп, зорлап мәдениетті ете алмайсың.

Ал мәдениеттің жаны, Маркше, - философия. Философия қайтіп мәдениеттен тыс қалады?

Құндылық дегеніміз ұрпақтан ұрпаққа тарап, адамдардың қарым-қатынасындағы ізгілікті, шынайылықты, сыйластықты, үйлесімділікті қалыптастырып келе жатқан мәдени мұра, рухани қазына. Философия қайтіп құндылықтардан шет қалады?

Философияның өзі біле білген адамға – құндылық. Ғасырлар бойы Будда ескірген жоқ, Конфуций ескірген жоқ. Сократ ескірген жоқ. Абай ешуақытта ескірмейді.

Бұл нені аңғартады? Философтардың, даналардың, олардан жеткен ұлағатты сөздердің адамзатпен бірге жасайтынын. «Өлді деуге сия ма, ойлаңдаршы, өлмейтұғын артына сөз қалдырған» - дейді Абай. Өлмейтін, өшпейтін нәрсені құндылық деп атаймыз. Алтынды тот баса ма?

Құндылық деп мен көреген даналардың, философтардың бізге жеткен асыл сөздерін, өмір тәжірибесінен туындап, сығымдалған түйінге (квинтэссенцияға) айналған қағидаларды айтар едім.

Лао Цзы «у вэй» - тиіспе! – деп, неге тиым салып тұр? Табиғат, қоғам, өмір заңдарына қайшы келетін, адамгершілікке жатпайтын әрекеттерге тиым салып тұр. Мұндай әрекеттер дүниедегі, өмірдегі, адамдар арасындағы үйлесімділікті бұзады.

Философияда адам – жұмбақ, адам – шексіз, адам ешбір анықтамаға сыймайды деген түсінік бар. Адам бір күйде қалып қоймайды. Осы пікірді Конфуций былай білдіреді: «Адам аяғынан басына дейін өлшенбейді, басынан бастап аспанға дейін өлшенеді». Адамның өсіп жетілуіне шек қоюға болмайды.

Осыған ұқсас ойды біз грек философы Протагордан да табамыз: «Адам – барлық заттың өлшемі, бар заттың да, жоқ заттың да». Айналадағы нәрселердің бәрі – адам қолынан шыққан дүниелер. Бірақ адамды затпен өлшеуге болмайды: байлықпен, билікпен, атакпен. Бұлардың бәрі – қолдың кірі, өткінші нәрселер. Адам, адамның еңбегі, шығармашылығы, өнері, сөзі, ісі – өлмейтін, өшпейтін құндылық.

Адамның өсіп жетілуге ұмтылысы туралы Гераклит былай дейді: «Мен өмір бойы өзімді өзім іздеп жүрмін». Адам баласы жеткен биігіне қанағаттанбайды. Алдына қойған мақсатына жеткен сайын оның алдынан тағы бір белестер шығып, тағы бір мүмкіндіктер оны алға жетелейді. Тек ол өмір сүретін қоғам, ол өмір сүретін орта оның өсіп жетілуіне шек қоймаса болды. Лев Толстой өмірінің соңғы кезінде кейінгі ұрпаққа аманат етіп, өзінің өшпес туындысы – екі томдық «Круг чтения» деген терең ойларға толы философиялық еңбегін жазды. Өмірінің соңғы сағаттарындағы оқыған кітабы да осы болды. Біздің Абай қалың жұртқа, қазағына айтар өсиетін өмірінің соңында жазған «Қара сөздерімен» жеткізді.

Адамның өсіп жетілуі, бойындағы мүмкіндіктерді жүзеге асыруы оның өзін өзі тануымен байланысты. «Адам, өзінді өзің таны!» деген принципті ұсынған Сократ болатын.

Біз әдетте адамды сырттай танып бақылаумен шектеліп қаламыз, көркіне, мінезіне, сөзіне, ісіне мән береміз, ішкі жан дүниесіне, көңіл күйіне, пейіліне, арман – мұратына үңіліп жатпаймыз. Бұл – барып тұрған формальдық, немқұрайлы көзқарас. Біз қайтіп оған қол ұшын береміз, жетілуіне көмектесеміз? Қазақ айтады: «Мың сіз – бізден, бір шыж-быж артық» - деп. Бір рет көрісіп, сөйлесіп, ниетіңмен бөліскен артық.

Адамның өзі де айналасындағы әр алуан заттарға, құбылыстарға назар аударып, өзіне қайтып оралып жатпайды. Аврелий Августинді тындап көрейік: «Адамдар биік тауларға, алыстағы теңізге, мұхитқа, жарық жұлдыздарға таңданып қарайды. Бірақ осы сәтте олар өздерін ұмытып кетеді». «Сыртқа қызықпа, - дейді Августин, - өзіңе қайтып орал. Шындық – ішкі адамда». Өзінің «Тәубеге келу» («Исповедь») деген ғұмырнамалық шығармасында «ішкі адам» деген ұғымды қарастырады.

Адам - жұмбақ дегенді жиі айтамыз. Несімен ол жұмбақ? Көркімен бе? Көріктілер толып жатыр. Байлығымен, атағымен, орынтағымен болар? Жоқ. Байлар да, атактылар да жетеді. Адам өзінің ішкі рухани дүниесімен жұмбақ және шексіз.

«Мен бір жұмбақ адаммын, оны да ойла» - дейді Абай. Сырттай Абайды біз жақсы білеміз: ата-анасын, бала-шағасын, әйелдерін, байлығын, ақындығын, даралығын. Ақынның ішкі жан-дүниесін, неден түңіліп, неден опық жегенін, неге оның жүрегі қырық жамау болып, іші толған у мен дерт болғанын біле бермейміз.

Ғылым арқылы біз сыртқы дүниені жете танып жатырмыз. Ал өзімізді дұрыстап тани алмай келеміз. Ақылға сыймайтын нәрсе осы.

Адам әдетте жақсыларға жақын болып, жақсыларға көңіл бөліп жатады. Ал жамандарды қайтеміз? Жамандар да жетеді ғой арамызда.

Философияны адамдардың бәрі де қызықтырады: жақсысы да, жаманы да. Адам жақсы болса, жақсылығын айту керек, басқаларға үлгі болсын. Жаман болса, жамандығын айту керек – ойлансын, арлансын, жамандығынан арылуға тырыссын. «Дос жылатып айтады» дейді. Қазақтың тағы бір тамаша тағылымы: «Жақсының жақсылығын айт, нұры тасысын. Жаманның жамандығын айт, құты қашсын».

Қай адамның да бірсуден үйренетін, біреуді үйрететін шамасы бар.

Философия адамға адам болып қалудың, адам болып өмір сүрудің жолдарын көрсетпек болады. И.Кант өзінің «Антропологиясын» жоғары бағалап, «Адамға адам болуды үйрететін ілім – ол мына менің философиям», - деп мақтанышын жасырмайды.

Эпикур өз ілімін адамдарға жақсылық жасауға, адамдардың мұң – мұқтажын, қайғы-қасіретін жеңілдетуге бағыштайды. «Адамның азаптарын жеңілдете алмаған философтың уағызы - бос сөз, - деп жазады Эпикур. «Тән жарасын жаза алмайтын медицинадан қайыр болмайтыны сияқты жан жарасын жаза алмайтын философиядан да қайыр жоқ» - дейді.

Құндылықтың нақты формуласы деп мен қазақтың: «Малым жаным садағасы, жаным арым садағасы» деген таңғажайып терең мақалын атар едім. Бұрында қазақтың малдан артық құндылығы болған жоқ. Төрт түлік малмен қазақ күн көрді. Бірақ мал жаннан қымбат емес. «Бірінші байлық – денсаулық» - дейді қазақ. Тіршілікке жететін не бар?! Адамға бәрінен де өмір, яғни жан қымбат. Кемеңгер қазақ халқы мұнымен де шектелмепті: ар-ұятты жаннан да қымбат көреді екен. «Өлімнен де ұят күшті» деп те айтады. Қазақта ар-ұят ең жоғары құндылық болып табылады.

Абайдың: «Ақылды деп, арлы деп, ақбейіл деп, мақтамайды ешкімді бұл күнде көп» деген сөзін бүгін де қайталауға болады. Бүгінде адамды басқа құндылықтар, нарық пен жеке меншік талабынан туындаған құндылықтар: баю, қалай еткенде де ақша табу сияқты меркантильдік мұраттар билеп алды. Ақылымен, білімімен, өнерімен, еңбегімен озудың орнына ұрлықпен, зорлықпен, кісі еңбегін қанаумен озып жатқандар көбейді. Кешегі Кеңес заманында «жемқорлық» дегенді естімеуші едік. Қазір бұл індет көптеген шенеуніктердің қосымша кәсібіне айналды. Олар үшін Абай жоқ:

Осыны оқып, ойлай бер, болсаң зерек

Еңбекті сат, ар сатып неге керек?

Үш-ақ нәрсе – адамның қасиеті:

Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек.

Абайдың «нұрлы ақыл» деп тұрғаны Кант сынамайтын «таза ақыл», ғылым сөзі емес, даналық. Сол даналық – нұрлы ақыл адамға арды жаннан да артық көргізетін. «Ар, ұяттың бір ақыл – күзетшісі» дейді Абай.

Адам, халық бетке ұстайтын тағы бір құндылық рух болып табылады. Рухы биік, рухы оянған адам, халық қандай қиындықты да жеңе біледі, алға озып шығады.

Философия айрықша мән беретін тағы бір құндылық – адамның абыройы. Бұл жөнінде Қайта өрлеу дәуірінің өкілі Мирандола жазды.

Адам үшін жаннан қымбат тағы бір құндылық бар: ол – махаббат, жар. Абай да, Шәкәрім де махаббаттың мән-жайын терең аша білген.

Абай:

Жарқ етпес қара көңілім не қылса да,

Аспанда ай менен күн шағылса да.

Дүниеде, сірә, сендей маған жар жоқ,

Саған жар менен артық табылса да, - десе, оған Шәкәрім былай деп үн қатады:

Мал да аяулы, жан да аяулы болса егер,

Малды аяма, жаның үшін малды сат.

Жан да аяулы, жар да аяулы болса егер,

Жанды аяма, жарың үшін жанды сат!

Мұндай Дон Кихоттардың – рыцарлардың заманы, өкінішке орай, келмеске кеткен шығар.

Отандық әдебиетте, философияда құндылық мәселесі тиянақты зерттеліп жатыр. Бұл туралы Тұрсын Ғабитов, Серік Нұрмұратов, бүгінгі мерейтой иесі Бақыт Қайырова жазды. Қазақтану ілімін жан-жақты қарастырып жүрген профессор Жақан Молдабеков қазақтың ұлттық құндылықтарын насихаттап жүр. Құндылықтар туралы «Даналық пен түсініктің үлгілері» деген монографияда мен жаздым. Бұл – философиядағы мәңгілік мәселелердің бірі.

Көбіңіз бұл кісінің бағанадан бері айтып тұрғаны белгілі нәрселер ғой деп ойлап отырған шығарсыздар. Солай екені де рас. Жоғарыда мен белгілі деп талай құнды қағидаларды елемей қоятынымызды айтқанмын. Тағы да қайталаймын: құндылық деп біз адамның күн сайын көріп, біліп, айтып жүрген қасиеттерін: жақсылығын, ізгілігін, адалдығын, мәрттігін, кеңдігін, сұлулығын тағы басқаларды айтамыз. Сондай қасиеттерге, сондай адамдарға кездессек, төбеміз көкке жеткендей қуанамыз. «Все гениальное просто» деген сөз бар. Қарапайым деп сондай құндылықтарға көңіл бөлмесек, онда біздің кім болғанымыз.

Кейде теория мен практиканың, теория мен күнделікті өмірдің арасы алшақтап кететін кездері болады. Философия адамға, оның өміріне даналық, түсінік, құндылықтар арқылы жақындап, оңтайлы ықпал етуге тырысады. Осыны ескерген дұрыс деп ойлаймын.

РЕЗЮМЕ

Философия постоянно возвращается и анализирует ценности, которые формировались в течение веков и служат человеку ориентиром в жизни.

В статье рассматриваются жизненные ценности, которые витают перед человеком как предпосылка.

RESUME

Philosophy keeps coming back and analyzes the values that were formed over the centuries and serve as a reference point in the life of man.

In the article considered life values that hover in front of the person as a prerequisite.